

Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΟΥΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Υ Π Ο

ΚΩΝ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗ

Ἄν. Καθηγητοῦ Παν/μίου Πατρῶν

1. Εισαγωγικὲς διευκρινήσεις.

Ἡ διατύπωση τοῦ θέματος καὶ ἰδιαίτερα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ πρῶτο μέρος ἀναφέρεται σ' ἓνα ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα, ποῦ ἀπασχολεῖ ἔντονα τὶς λεγόμενες ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες καὶ μάλιστα τὶς Ἐπιστῆμες τῆς Ἀγωγῆς. Βρισκόμαστε σὲ μιὰν ἀναζήτηση τοῦ ὄντολογικοῦ χαρακτήρα τῆς ὑπάρξεως. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ μέχρι σήμερα ἐνασχόληση τῶν ἐπιστημῶν μὲ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ χαρακτηριστικὴ διαμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐβοήθησε στὸ νὰ ἀποφευχθοῦν τὰ ποικίλα ἀνθρωπολογικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα, οὔτε πολὺ περισσότερο νὰ ξεπεραστοῦν τὰ φοβερὰ ἀδιέξοδα, ποῦ βασανίζουν καὶ ἀπειλοῦν τὶς ὑπάρξεις μας.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος – ἂν καὶ θὰ ἄξιζε τὸν κόπο – νὰ ἐξετάσουμε τὸ περιεχόμενο τῆς παιδαγωγικῆς ἀνθρωπολογίας στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς. Ἐκεῖνο ποῦ μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε εἶναι ἡ διαφορετικὴ μέθοδος ἀντιμετώπισης τῶν ὑπαρξιακῶν αὐτῶν προβλημάτων ἀνάμεσα στὴν καθ' ἡμᾶς ἀνατολὴ καὶ δυτικο-εὐρωπαϊκὴ πολιτισμικὴ, πνευματικὴ καὶ χριστιανικὴ θεώρηση¹.

Σ' αὐτὴ τὴ διαφοροποίηση ἀναφέρεται τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ θέματος σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴ μαρτυρία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ σύντομη παρουσίαση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ σὲ μεγάλη ἔκταση ἀγνοοῦνται, ἐπικαλύπτονται καὶ περιφρονοῦνται ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς πολιτισμικῆς καὶ πνευματικῆς καλλιέργειας τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Ἐν πρώτοις καὶ μόνον ἡ ὀνομασία *«Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας»* ἐπενεργεῖ ἀπωθητικὰ στὸ σύγχρονο ἄνθρωπο, ἀφοῦ οἱ σχέσεις του

---

1. Βλ. Γεώργιος Παῦλος, *Νόστος ἀσύμμετρος προσώπου*, Τόμος Β', ἔκδοση ΔΟΜΟΣ, Ἀθήναι 1994, σελ. 125 ἔξ καὶ 153 ἔξ.

τόσο μὲ τὴν πατρότητα, ὅσο καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησία εἶναι ταραγμένες καὶ ἐναντιωματικές. Ἡ πατρότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων ἐκπηγάξει ἀπὸ τὴν Πατρότητα τοῦ Θεοῦ, ποὺ ὄχι μόνον δὲν ἐπιβάλλεται θεσμικὰ καὶ δυναμικὰ, ἀλλὰ ἀντίθετα δημιουργεῖ «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος» ἓνα ἐλεύθερο κτιστὸ δημιούργημα, ποὺ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ τὸν ἀρnieται².

Ὁ ὄντολογικὸς χαρακτήρας τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ὁ Θεὸς - Πατέρας δωρίζει στὸν ἄνθρωπο ταυτίζεται μὲ τὴν ἀγάπη, ποὺ συνιστᾷ τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. «*Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ*»³. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία στὴν καθ' ἡμᾶς ἀνατολὴ δὲν χαρακτηρίζεται βασικὰ γιὰ τὴ θεσμικὴ τῆς διοργάνωση, ἀλλὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ζῶντα ὄργανισμὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποὺ διοχετεύεται ἀδιακρίτως καὶ ἀδιακόπως σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Σ' αὐτὸ τὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, ὡς κοινωνίας προσώπων, ποὺ δέχονται τὸ μυστήριό τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ ἐπομένως τῆς ὄντολογικῆς ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας ζοῦν, κινοῦνται καὶ διδάσκουν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πατρότητά τους ἐκφράζεται καὶ προσφέρεται μὲ φιλανθρωπία, διακονία καὶ θυσία ὑπὲρ «*τῶν πρώην διεσκορπισμένων τέκνων τοῦ Θεοῦ*», ἀλλὰ τώρα «*συνηγμένων εἰς ἓν*». Δηλαδὴ στὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὅπου τὰ πάντα ἀνακεφαλαιώνονται⁴.

Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἀνακεφαλαιώσεως ἔχει ὑπαρξιακὸ χαρακτήρα καὶ ἀναφέρεται στὸ χῶρο τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Δηλαδὴ στὴ δυνατότητά του, ὡς «*εἰκόνας τοῦ Θεοῦ*» νὰ συμπεριλαμβάνει στὴν ὑπαρξίη του τὴν καθολικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιὰ τὴ μιὰ καὶ ἐνιαία φύση, ποὺ μετέχουν ἀρμονικὰ μυριοπρόσωπες ὑπάρξεις⁵. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ σχεδὸν ἀπρόσιτη ἀλήθεια ἀναδύεται τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ποὺ σκέπτεται καὶ ζῆ μὲ τὴ συνειδηση

2. Βλ. Olivier Clément, *Ἡ Θεολογία μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ*, Ἀθήνα 1973, σελ. 53 ἔξ.

3. Α' Ἰω. δ' 9. Βλ. Εὐ. Θεοδώρου, «Ἡ ἀνθρωπολογία τῆς ὀρθοδόξου Λατρείας», Περιοδικὸ Ὁρθόδοξος Σκέψις 1959, σελ. 198 ἔξ.

4. Βλ. Κων. Γρηγοριάδη, Ὁρθόδοξη θεώρηση τῆς Ἀγωγῆς, ἔκδ. ΥΕΤΟΣ, Ἀθήνα 1994, σελ. 137 ἔξ.

5. Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, «*Οὐκοῦν τῇ καθολικῇ τῆς φύσεως κλήσει... δυνάμει πάσα ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ πρώτῃ κατασκευῇ περιεῖληπται. Οὐ γὰρ ἐν μέρει τῆς φύσεως ἡ εἰκὼν... ἀλλ' ἐφ' ἅπαν τὸ γένος ἡ τοιαύτη διήκει δύναμις*» (P.G. 44, 188-204).

της ένότητος όλων τών ανθρώπων στο Σώμα του Χριστού, την Έκκλησία.

Έκπτωση του προσώπου αποτελεί τὸ ἀτομικὸ ἐγώ, πὸ εἶναι ἐγκλωβισμένο στὸν ἑαυτό του. Ἐνεργεῖ μὲ κέντρο τὸ ἐγώ καὶ προσπαθεῖ νὰ ὑποτάξει ὅλα τὰ ἕτερα ὑποκείμενα στὴν κυριαρχία καὶ τὴν ἀπαίτηση ἰκανοποιήσεως τῶν ἐγωτικῶν ἐπιθυμιῶν του. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἐν Χριστῷ κοινωνία τους ἔγιναν ἀληθινὰ πρόσωπα, ἔπαυσαν νὰ εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῆς συνειδήσεώς τους καὶ ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ ἐγώ. Ἐγιναν ἀτόχοι τῆς ἐνυπόστατης Ἀληθείας, πὸ εἶναι ὁ Χριστὸς καὶ ἔτσι ἢ προσφορὰ καὶ ἢ μαρτυρία τους ἐκφράζει καὶ διαλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι μόνον τὶς δικές τους ἀτομικὲς ἀντιλήψεις⁶.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ὑπαρξιακῆς ἀναγεννήσεως τῶν Πατέρων εἶναι ἡ διαρκῆς ἐνασχόλησή τους μὲ τὰ ζωτικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα σὲ τέτοιο ἐπίπεδο, πὸ νὰ ξεπερνᾷ τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο τῆς ἐποχῆς τους καὶ νὰ φθάνει μέχρι σήμερα καὶ πάντοτε. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι: φιλόανθρωποι, ἀληθινοί, ἐλεύθεροι, αὐθεντικοί, μεγαλοφυεῖς, σοφώτατοι, εἰλικρινεῖς, ἅγιοι καὶ ταπεινοὶ μέχρι πὸ ὀδήγησαν τὸ ἴδιον ἐγώ στὴν ὀλικὴ ἀπώλεια, ἀπ' ὅπου ὁμως ἀναβλύζει ἡ ἀληθογνωσία καὶ θεογνωσία. Εἶναι «κρᾶταιὰ ἢ ἀγάπη τους ὡς ὁ θάνατος, ὕδωρ πολὺ οὐ δύναται αὐτὴν σβέσαι»⁷. Ὡς ἐκ τούτου ἀντεξάν τοὺς διωγμοὺς, τοὺς κατατρεγμοὺς, τὶς ἐξορίες καὶ αὐτὸν τὸν θάνατο ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ.

Τὴν ζωοποιητικὴ διδαχὴ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴ διάσταση τῆς Ἀγωγῆς, δηλαδὴ τῆς ἐν Χριστῷ μορφώσεως, θὰ διερευνήσουμε δημιουργικὰ, ἀλλὰ καὶ περιληπτικὰ.

2. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ».

Τὸ φαινόμενο τῆς Ἀγωγῆς, ὡς παιδευτικὴ πραγματικότητα, εἶναι ἓνα ἐπίτευγμα ἀποκλειστικὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκφράζει τὸν ὑπαρξιακὸ καὶ πνευματικὸ του δυναμισμό μέσα ἀπὸ τὰ μορφωτικὰ ἀγαθὰ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ. Οἱ Πατέρες χαρακτηρίζουν ὡς ὄντολογικὸ τὸ περιεχόμενο τῆς Παιδείας, γιὰτὶ μὲ τὸ ἔργο της ἀνασύρεται, ἀναδύεται ἢ ἐσώτατη καὶ βαθύτατη δομὴ τοῦ ἀνθρώπου. Προβάλλεται συγχρόνως ὁ ἠθικὸς καὶ πνευματικὸς του ἐξοπλισμὸς καὶ ὀδηγεῖται

6. Βλ. Vladimir Lossky, «Ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ Ἐκκλησία», περ. ΣΥΝΟΡΟ, Ν. 3, Ἀθήνα 1964, σελ. 89-90.

7. Ἄσμα Ἀσμάτων η' 6-7.

σὲ μιὰν ἀνάπτυξη καὶ καλλιέργεια ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴ διάσωση τῆς ὑπάρξεως πέραν τῆς βιολογικῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναζητοῦν αὐτὴν τὴν ὄντολογικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν προβάλλουν στὴν «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργία του. Ὁ ἄνθρωπος δὲν προσεγγίζεται μόνον παραγωγικά, δηλαδὴ μὲ ἀφετηρία τὴν ἀποκεκαλυμμένο λόγο τοῦ Θεοῦ. Ἐξετάζεται καὶ ἐπαγωγικά, μὲ βάση τὰ προσόντα ποὺ διαθέτει ἔστω κι ἂν τὰ ἐκφράζει ὄχι μόνον θετικά, ἀλλὰ καὶ ἀρνητικά. Ἡ πατερικὴ μεθοδολογία βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπο (= παιδαγωγὸ καὶ παιδαγωγούμενο) μὲ τὴ δημιουργικὴ ἀναγωγικότητά της νὰ ἀνακαλύψει τὸ δομικὸ πλοῦτο τῆς ὑπάρξεώς του.

Ὁ ἐνιαῖος χαρακτήρας π.χ. τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτει τὴν μία ἐνιαία φύση του, ἀπ' ὅπου ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἔχει καθολικὴ ἰσχὺ γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ γνῶρισμα στὴ λειτουργοῦσα συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀναφορικότητά του σὲ κάτι ἢ σὲ κάποιον ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Γιὰ τὴ λειτουργία τῆς αὐτοσυνειδήσεως χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξέλθει τοῦ ἑαυτοῦ του γιὰ νὰ συναντήσῃ ἄλλα ἐτερογενῆ ὄντα⁸.

Αὐτὴ ἡ ἔξοδος εἶναι μιὰ ὑπέρβαση τοῦ ἑαυτοῦ. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ πρέπει ὁ ἄνθρωπος στὴ δομὴ τῆς ὑπάρξεώς του θὰ διαθέτῃ μιὰ δύναμη, ποὺ νὰ εἶναι πῶς πάνω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς φύσεώς του (= φυσικὴ αὐτοασφάλεια - βιολογικὴ αὐτοσυντήρηση). Ἡ ὑπερβατικότητα στὴ λειτουργία τῆς ὑπάρξεως θέτῃ στὸν ἄνθρωπο ἓνα σκοπὸ, ποὺ τὸν ὑπερβαίνει. Κατὰ συνέπεια ὁ σκοπὸς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει τεθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ὡς κτιστὸ δημιούργημα (= κάτι ποὺ δὲν εἶναι αὐτοφύες).

Μὲ μιὰ τέτοια ἐπαγωγή οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὀδηγοῦνται στὴν ἀλήθεια τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὅτι ὁ Τριαδικὸς Θεὸς ἔθεσε τὸν ὑπερβατικὸ σκοπὸ στὴν ὑλικὴ κτίση καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἄνθρωπο. Ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀναδύεται ἀπὸ τὴν «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργία του. Ἡ «εἰκὼν – ὅμως – τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου» κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλο (Κολ. α' 15) εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, γι' αὐτὸ καὶ ἀποτελεῖ τὸ Ἀρχέτυπο τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἡ ἄμεση κοινωνία καὶ συγγένεια τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Χριστὸ χαρακτηρίζουν τὴν ὑπαρξὴ του, ὡς «θεόδοτη», «θεουργικὴ», καὶ «θεανδρική».

Τὸ θεόδοτον βρίσκεται στὴ δωρεὰ καὶ τὴ χάρη τῆς ὑπάρξεως ἀπὸ τὸν Θεὸ - Δημιουργό. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς δημιούργημα, ξεχωρίζει

8. Βλ. Κων. Γεωργούλη, *Ἠθικὴ κατὰ τὰς παραδόσεις στὸ Δ.Μ.Ε.*, Ἀθῆναι 1957-59, σελ. 30-31.

ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κτιστὸ κόσμο, γιατί στὴ δημιουργία του ἔχουμε τὴν ἄμεση ἐνασχόληση καὶ συμμετοχὴ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος⁹. Ἡ προηγηθεῖσα τοῦ ἀνθρώπου ὑλικὴ κτίση δημιουργεῖται μὲ τὶς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ. «*Αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν*» (Ψαλμ. 32,9). Στὴ δημιουργία ὁμως τοῦ ἀνθρώπου προηγείται ἡ προαιώνια βουλή τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ποῦ ἐκφράζεται στοῦ: «*Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*» (Γέν. α' 26). Ὅταν ὁ Θεὸς - Πατέρας «ὀμλεῖ» τότε καὶ ἀποκαλύπτεται ὁ ἐνυπόστατος Θεὸς - Λόγος, ποῦ εἶναι τὸ Δεύτερο Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὁ Ἰησοῦς Χριστός. «*Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο... ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων*»¹⁰. Καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ χορηγεῖται στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴν πνοὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. «*Καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν*»¹¹.

Ἡ «*θεανδρικότητα*» τοῦ ἀνθρώπου φανερώνεται στοῦ ἱστορικὸ ἐκείνο γεγονὸς, ποῦ ἄλλαξε τὴν κατεύθυνση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. «*Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*» (Ἰω. α' 14). Στὴν ἔνωση τῆς θείας μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση στοῦ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἔχουμε τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν προσφορὰ τῆς αὐθεντικῆς ὑπάρξεως. Ἡ πρόθεση «*κατὰ*» στὴν «*κατ' εἰκόνα Θεοῦ*» δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου δείχνει τὴ μελλοντικὴ πορεία του σὲ ἄμεση κοινωνία μὲ τὸ Ἀρχέτυπό του, δηλ. τὸν Χριστό, ὥστε σὲ μιὰ μελλοντικὴ κατάσταση νὰ ἀνυψώσει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξή του σὲ τέτοιο σημεῖο, ποῦ νὰ γίνεῖ πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Εἶναι αὐτὸ ποῦ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζουν «*κατὰ χάριν θέωση*» τοῦ ἀνθρώπου¹².

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς πατερικῆς ἀνθρωπολογίας βρίσκεται ἡ ὑψίστη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ καλεῖται νὰ διαπαιδαγωγηθεῖ μὲ βάση τὸ Ἀρχέτυπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὑπέρτατος σκοπὸς του εἶναι: νὰ ἀνυψώσει προοδευτικὰ τὴν ὑλικὴ κτίση ἀπὸ τὸ κατώτερο στοῦ ἀνώτερο,

9. Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, «*Οὐκοῦν ἡ ἀπ' ἀρχῆς παραγωγή τοῦ ἀνθρώπου δι' αὐτὸν (Χριστὸν) κατ' εἰκόνα πλασθέντος τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυναθῇ ποτὲ χωρῆσαι τὸ ἀρχέτυπον*» (Ὁμιλία εἰς τὰ Φῶτα, ἔκδ. Οἰκονόμου, Ἀθῆναι 1861, σελ. 259).

10. Ἰω. α' 1-4.

11. Γέν. β' 7· 12 Ἰω. α' 14. Βλ. Εὐ. Θεοδώρου, *Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, Ἀθῆναι 1975, σελ. 37 ἐξ., 78 ἐξ.

12. Βλ. Παν. Νέλλα, «*Οἱ χριστιανοὶ μέσα στὸν κόσμο*», περ. ΣΥΝΑΣΗ, ἀρ. 13, Ἀθῆναι 1985, σελ. 8-9.

ὥστε νὰ ξεπεράσει καὶ ὁ ἴδιος τὰ ὄρια τῆς κτιστῆς φύσεως καὶ νὰ μετᾶσχει στὴ ζωὴ τοῦ Ἀκτίστου Θεοῦ - Δημιουργοῦ¹³.

3. Οἱ ἐν Χριστῷ δυνάμεις καὶ ἰκανότητες τοῦ ἀνθρώπου.

ἽΟλες οἱ καταβολὲς καὶ οἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ, ποὺ προσφέρονται ἐκ μέρους τῆς ἀρχετυπικῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ. «Καὶ γὰρ διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον (= Χριστὸν) ἀνθρώπου φύσις συνέστη τὸ ἐξ ἀρχῆς· καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἐκεῖνον κατεσκευάσθη καὶ λογισμὸν ἐλάβομεν, ἵνα τὸν Χριστὸν γινώσκωμεν, ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνον τρέχωμεν, μνήμην ἔσχωμεν, ἵν' ἐκεῖνον φέρωμεν, ἐπεὶ καὶ δημιουργημένους αὐτὸς ἀρχέτυπος ἦν. Οὐ γὰρ ὁ παλαιὸς τοῦ καινοῦ, ἀλλ' ὁ νέος Ἀδὰμ (= Χριστὸς) τοῦ παλαιοῦ παράδειγμα»¹⁴.

ἽΌταν ὁ ἄνθρωπος ἀνάγει τὴν ὑπαρξή του στὸ ἀρχέτυπό του, τότε διαπιστώνει ὅτι ὁ ἑαυτὸς του δὲν ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς κτίσεως, ἀλλὰ τὰ πάντα προέρχονται καὶ κινοῦνται ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀναγωγικὴ (= ἀνὰ - ἀγωγή) κίνηση φανερώνει τὸν παιδαγωγικὸ χῶρο, μέσα στὸν ὁποῖο καλεῖται ὁ ἄνθρωπος στὴν κοινωνία τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ νὰ ἀναπτύξει τὰ προσόντα του. ἽΗ λογικότητα, π.χ. τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσεται καὶ ὀλοκληρώνεται ὡς ἔκφραση τῆς κοινωνίας του μὲ τὸν Θεὸ - Λόγο. ἽΌ ἄνθρωπος γίνεται λογικός, ὅταν στὴ διαφάνεια τῆς υπάρξεώς του ἀποκαλύπτει στὸν κόσμο τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ.

ἽΗ ἀλήθεια αὐτὴ δὲν συνιστᾶ μιὰν στοχαστικὴν διαδικασίαν, ἀλλὰ μιὰν πραγματικότητα, ποὺ τὴν διαπιστώνουμε στὰ Πρόσωπα τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας μας. ἽΌ ἄνθρωπος ποὺ κοινωνεῖ διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης μὲ τὸν Χριστὸ μορφώνει τὴν ὑπαρξή του καὶ ἔτσι γίνεται «ὁ ἐν ἑτέρῳ μορφῇ Χριστὸς» κατὰ τὴν προσφιλεῖ ἔκφραση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. ἽΣ' ἕνα τέτοιο ὑπαρξιακὸ καὶ παιδευτικὸ χῶρο ἡ λογικότητα ποτὲ δὲν ἐκπίπτει σὲ μιὰ μηχανικὴ κίνηση ὀρισμένων λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου, ποὺ ἐκπροσωπεῖ «αὐτόνομα» τὸ σκεπτόμενο ἀτομικὸ ὑποκείμενο.

ἽΣ' ἕνα τέτοιο ἀναπτυξιακὸ καὶ προοδευτικὸ πλαίσιο πορεύεται, παιδαγωγεῖται, διαμορφώνεται καὶ ἀνυψοῦται ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα. ἽΊσως αὐτὴ ἡ πορεία νὰ πραγματοποιεῖται χωρὶς σαφῆ ἐπίγνωση τοῦ τελικοῦ προορισμοῦ, ποὺ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργία του. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀνακαλύπτουν

13. Βλ. Παν. Νέλλα, *Ζῶον θεούμενον*, ἔκδ. ΕΠΟΠΤΕΙΑ, Ἀθήνα 1979, 111 ἔξ.

14. Νικ. Καβάσιλα, «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς», *P.G.* 150, σελ. 181 ΑΒ.

τὸ μεγαλείο τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτὸν τὸν ὕψιστο προορισμό του.

Προορισμὸς δὲν θὰ πεί νὰ καθορίζεται ἀπαρέγκλιτα ἀπὸ μιὰ στατική οὐσιοκρατία, ποὺ εἶναι δεδομένη ἀπὸ τὴν ἀρχή. Στὴν ἀρχετυπική εἰκόνα, ποὺ φέρει ὁ ἄνθρωπος στὴν ὑπαρξή του, οἱ δωρεές εἶναι δυναμικὲς δυνατότητες. Ἡ ἀνάπτυξή τους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὸν «κατὰ φύσιν» τρόπο, ποὺ ἀναφέρεται στὴν μετὰ τοῦ Ἀρχετύπου κοινωνία του. Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου θὰ μᾶς δώσει στὴ μελλοντική διάσταση τοῦ χρόνου αὐτὸ ποὺ ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ εἶναι. Δηλαδή ἡ πραγματικὴ καὶ γνήσια εἰκόνα Του¹⁵.

Ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα τῆς ἐνυποστάτου Σοφίας τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀποκαλύπτεται στὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη καταδεικνύει πὼς τὰ πάντα στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας ἐκπορεύονται καὶ κατατείνουν στὴν ἐνυπόστατο Σοφία τοῦ Θεοῦ. «Ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ἐκτισται»¹⁶. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται πραγματικὰ σοφός, ὅταν φιλοξενήσει στὴν ὑπαρξή του τὴν ἀρχετυπική εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ.

Βαθύτατο ἀνθρωπολογικὸ καὶ παιδαγωγικὸ περιεχόμενο τῆς πραγματικῆς σοφίας μᾶς παρουσιάζει ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος. «Τίς σοφός καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραύτητι σοφίας. Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν... αὕτη ἡ σοφία ἐστὶν ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης. Ἡ γὰρ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἀγνή ἐστίν, ἔπειτα εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς, εὐπειθής, μεστή ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος»¹⁷.

Ἡ ἀληθινὴ σοφία κατὰ τὸν σοφὸν Σολομῶντα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι: «ἡ ἀληθεσιᾶτης παιδείας ἐπιθυμία, φροντίς δὲ παιδείας ἀγάπη, ἀγάπη δὲ τήρησις νόμων αὐτῆς, προσοχή δὲ νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσίας, ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ» (Σοφ. Σολ. στ' 17-19). Ἡ ἐκζήτηση τῆς σοφίας δείχνει τὴν ὄντολογικὴ συγγένεια τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ στὸ Πρόσωπο πάντα τοῦ Χριστοῦ. Στὴν κοινωνία τῆς ἀγάπης Του δια-μορφώνεται ὁ ἄνθρωπος.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων τῆς παιδείας ἀποκαθιστᾶ τὸν ἄνθρωπο στὴν κατὰ φύσιν πορεία του, δηλαδή ἀναπτύσσεται στὸ χῶρο τοῦ Θεοῦ, γι' αὐτὸ καὶ ἡ βεβαιότητά του ὅτι ὑπερβαίνει τοὺς νόμους τῆς

15. Κων. Γρηγοριάδης, Ὁρθόδοξη θεώρηση Ἀγωγῆς, ὁ.π., σελ. 83 ἔξ.

16. Ρωμ. ια' 36· Κολ. α' 16.

17. Ἰακ. γ' 13-17.

φυσικῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ διὰ τῆς παιδείας ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν κοινωνία του μὲ τὸν Θεὸ ἐξασφαλίζει τὴν ὄντολογικὴ διάσωση τῆς ὑπάρξεώς του ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὸ χρόνο. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος «*ἐγγὺς τοῦ Θεοῦ*» γίνεται ἀνώλεθρος καὶ αἰώνιος.

4. Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν πραγμάτωση τοῦ προορισμοῦ του.

Ὁ ἄνθρωπος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποῖσει τὸν «*κατ' εἰκόνα Θεοῦ*» ἐξοπλισμὸ του τοῦ αὐτεξουσίου. Εἶχε βαθύτατη ἐπίγνωση τῶν θεϊκῶν ἰκανοτήτων καὶ προσόντων του, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ ἀναπτύξει «*κατὰ φύσιν*», δηλαδή στὴν κοινωνία τῆς ἀγάπης τοῦ δωρεοδότη Θεοῦ. Σὲ μιὰ τέτοια ὄντολογικὴ κοινωνία ἀγάπης ὁ ἄνθρωπος θὰ μπορούσε νὰ κατευθύνει τὴν ὑλικὴ κτίση, τὸ κοσμικὸ σύνολο σὲ μιὰ ἀνοδικὴ κλίμακα, ὥστε νὰ ἐνώσει τὰ πάντα καὶ ἐπομένως καὶ τὸν ἑαυτὸ του «*πρὸς τὸ ποθοῦμενον τέλος τῶν πάντων*», δηλαδή τὸν Θεο-Δημιουργό. Αὐτὴ ἡ ἀνοδικὴ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου στὸ χῶρο πάντα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ θὰ τὸν ὀδηγοῦσε στὴν πραγμάτωση τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ του. Οἱ Πατέρες ὑπογραμμίζουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἦταν δημιουργημένος καὶ καλεσμένος ἀπὸ τὸν Θεὸ «*ἵνα κτιστὴν φύσιν τῇ ἀκρίστῳ δι' ἀγάπης ἐνώσας ἐν καὶ ταῦτὸν δεῖξειε κατὰ τὴν ἕξιν τῆς χάριτος*»¹⁸.

Ὑπῆρχε ὅμως καὶ ἡ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ χρησιμοποῖσει τὸν ὑπαρξιακὸ του πλοῦτο «*παρὰ φύσιν*», δηλαδή χωρὶς τὴν ἀναφορὰ του στὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία καὶ μετοχή. Ἡ βούλησή του τὸν διεβεβαίωνε ὅτι μπορεῖ νὰ πετύχει τὸν προορισμὸ του «*αὐτόνομα*» καὶ μὲ τὶς ἀποκλειστικὰ «*δικές*» του δυνάμεις. Μιὰ τέτοια διεκδίκηση ἀποτελοῦσε σφετερισμὸ καὶ ἰδιοποίηση τῆς ὑπάρξεώς του, ὡς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ. «*Τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί κανχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;*» (Α' Κορ. δ' 7). Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐκέρδιζε τὴν ὑπαρξή του, ὅταν τὴν ἀνέφερε στὴν πηγὴ τῆς, τὸν Θεὸ καὶ ἀνέπτυσσε τὰ χαρίσματα του στὴν κοινωνία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἐπεδίωξε νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ἀρνήθηκε ἐκουσίου τὴν περαιτέρω κυκλοφορία τῆς στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ δι' αὐτῶν τὴν ἀναγωγή τῆς στοὺν Θεό, γι' αὐτὸ καὶ ἐκτροχιάστηκε ἀπὸ τὴν «*κατὰ φύσιν*» στὴν «*παρὰ φύσιν*» πορεία καὶ ἀνάπτυξή του. Ἡ ἀγάπη, ὡς θεμέλιο τῆς ὑπάρξεως,

18. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ P.G. 91, 1308B. Τοῦ ἰδίου «... καὶ ὁλος ἄνθρωπος θεωθῆ τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεουργούμενος» («Περὶ διαφορῶν ἀπόρων», P.G. 91,1088C).

μεταποιήθηκε σὲ αὐτότητα, φιλαυτία καὶ ἐγωισμό. Σ' ἓνα τέτοιο χῶρο ὁ ἄνθρωπος ἀλλοτρίωσε καὶ ἀμαύρωσε τὸ ὄντολογικὸ περιεχόμενο τῶν θεϊκῶν χαρισμάτων του, διέσπασε τὴν κοινωνία τῶν προσώπων καὶ ἀπομόνωσε τὴν ὑπαρξή του στὸ ἴδιον ἐγώ, μεταποιοῦμενος ἔτσι σὲ μιὰν ἀτομικὴ μονάδα. Ὁ ἄνθρωπος ἐγινε ἀπὸ ἀνακεφαλαιωτικὴ ὄντοτητα τοῦ συνόλου (= καθολικότητα), ἓνα ἐπὶ μέρους στοιχεῖο, ποῦ διαθέτει μόνον ποσοτικὴ ἀξία καὶ ὑποκύπτει στὴν ἐπικυριαρχία τῶν φυσικῶν καὶ βιολογικῶν ἀναγκαιοτήτων¹⁹.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας βλέπουν τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μιὰν «ἀνοήτως καὶ παρὰ φύσιν κίνησιν», ποῦ ἀμαυρώνει τὴ δομὴ τῆς ὑπαρξιακῆς του συστάσεως. Ἄμεση συνέπεια αὐτῆς τῆς πορείας εἶναι: ἡ ἀνισόρροπη λειτουργία τῆς ὑπάρξεως, ἡ διάσπαση καὶ ὁ θρυμματισμὸς τῆς φύσεως, ἡ δημιουργία παθῶν, ποῦ ἀποσκοποῦν στὴν ἀλληλοεξόντωση τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴ διαφθορὰ τῆς ὑλικῆς κτίσεως καὶ τελικὰ ἡ ἀπώλεια τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἔπαυσε νὰ λειτουργεῖ. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος τονίζει τὴν ὄντολογικὴ ἐκτροπὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐξῆς: «Ἄνθρωποι δὲ κατολιγορήσαντες καὶ ἀποστραφέντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν καὶ ἐπινοήσαντες ἑαυτοῖς τὴν κακίαν, διεφθείροντο καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει»²⁰. Καὶ ὁ Μ. Βασίλειος συμπληρώνει χαρακτηριστικά: «Ὁ οὖν ἀπολέσας τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότητα ἀπόλεσε καὶ τὴν πρὸς ζωὴν οἰκειότητα τὸν δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ ὄντα, ἐν τῇ μακαρίᾳ ζωῇ γενέσθαι ἀμήχανον»²¹.

5. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκατάσταση καὶ μόρφωση τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ ὑπέρβαση τῆς ὄντολογικῆς ἀλλοιώσεως καὶ ἀστοχίας τοῦ ἀνθρώπου δὲν πραγματοποιεῖται μὲ μιὰν κατ' ἐπίφαση διόρθωση καὶ καλλιέργεια τοῦ ἤθους καὶ τῆς συμπεριφορᾶς του. Ὁ χαρακτήρας τῆς ἀλλοτριώσεως δὲν εἶναι νομικὸς ἢ ἠθικὸς ἢ ψυχολογικὸς, ἀλλὰ εἶναι ἓνα εἶδος μεταλλαγῆς τῆς ὑπάρξεως, ποῦ ἐλεύθερα διακόπτει τὴν κοινωνία της μὲ τὸν Θεό. «Νενόσηκεν οὖν ἡ φύσις τῇ ἀμαρτίᾳ... ἠερώστησεν ἡ

19. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ «Ἡ ἀποτυχία καὶ ἀδυναμία τὸ κακὸν εἰσάγει, τῇ στερήσει τοῦ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ φύσιν ποιοῦσα... Ἀμαρτίαν, τοῦτέστιν καὶ ἀπόπτωσιν τινα τοῦ προσήκοντος, αὐτὸ τὸ τῆς στερήσεως καλεῖ καὶ ἄσκοπον, ἀντὶ τοῦ παρὰ τὸν σκοπὸν βάλλον ἐκ μεταφορᾶς τῶν τοξενόντων. Τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως, ἥτοι τάξεως, ἀποτυγχάνοντες φερόμεθα εἰς τὴν παρὰ φύσιν ἄλογον καὶ παντελῆ καὶ ἀνούσιον ἀνυπαρξίαν» (P.G. 91, 1332A).

20. Μ. Ἀθανασίου, «Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου», ΒΕΠΕΣ, τ. 30, σελ. 78.

21. Μ. Βασιλείου, ΒΕΠΕΣ, τ. 53, σελ. 378.

ἀνθρώπου φύσις ἐν Ἀδὰμ διὰ τῆς παρακοῆς εἰς φθοράν, εἰσέδου τε οὕτως αὐτὴν τὰ πάθη»²². Γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπερβαίνεται μετὰ τὴν αὐτόνομη ἀρετὴ καὶ ἠθικὴ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκ νέου ἐπανασύνδεση τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινω- νία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ.

Μιὰ τέτοια ὄντολογικὴ ἀποκατάσταση τῆς ὑπάρξεως δὲν πραγματοποιεῖται μετὰ τὴν ἤδη ἀλλοτριωμένους δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀλλοίωση τῆς θεϊκῆς ἀγάπης σὲ φιλαυτία καὶ ἐγωισμὸ δὲν ἀναφέρεται στὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ στὴ λειτουργικὴ δομὴ τῆς ὑπάρξεως. Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νὰ μεταποιῆσει τὸν ἐγωισμὸ σὲ ἀγάπη, πρέπει νὰ τὸν «νεκρώσει» καὶ στὴ θέση του νὰ μπεῖ κάποιος ἄλλος καὶ ὄχι ξανὰ ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του²³. Ἐδῶ ἀκριβῶς συνάπτεται ἡ πατερικὴ θεώρηση γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ μεταποίησι καὶ διαμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ τὸ γεγονὸς τῆς Σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ-Λόγου εἰσάγεται στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία μιὰ νέα ὄντολογικὴ πραγματικότητα. Μὲ τὴν ἐν χρόνῳ παρουσίαν Του ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ σωστὸς ἄνθρωπος βρίσκεται στὴν ἀναφορὰ καὶ τὴν ἔνωσή του μετὰ τὸν Θεὸ-Δημιουργό. Μὲ τὴ Σάρκωση τοῦ Χριστοῦ προσλαμβάνεται ἡ ἀνθρώπινη φύσις καὶ ἐνώνεται μετὰ τὸν Θεό. «Πάν γὰρ ὁ ἦνωται τῷ Θεῷ καὶ σώζεται. Τὸ γὰρ ἀπόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον»²⁴. Ἡ λειτουργία τῆς ὑπάρξεως τοῦ κτιστοῦ γίνεται φυσιολογικὰ μόνον, ὅταν ἀποδέχεται τὴν παρουσίαν καὶ τὴν ἐπενέργεια τοῦ Ἀκτίστου Θεοῦ μέσα της.

Ἀπὸ πλευρᾶς διαμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔχουμε ἓνα νέο τρόπο ζωῆς καὶ λειτουργίας τῶν ὑπαρξιακῶν καταβολῶν του. Ὁ ἄνθρωπος παραιτεῖται ἀπὸ τὴ διεκδίκηση κάθε «αὐτονομίας» καὶ ἀπαρνεῖται κάθε ἀπαίτηση αὐθυπαρξίας του. Μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύπτεται στὸν ἄνθρωπο ὅτι ἡ ἀληθινὴ καὶ ζωτικὴ ὑπαρξὴ δὲν ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴς βιολογικῆς δυνάμεις τῆς φύσεως, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν κοινω- νία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ-Πατρός, ποὺ ἐκφράζεται μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ θελήματός Του. «Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μὴ τὴ βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα... Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἑμαυτοῦ οὐδέν. Καθὼς ἀκούω κρίνω καὶ ἡ

22. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, P.G. 74, 789AB.

23. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου «Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἐστὶ ζῆν' ὡς ὁ γε ἑαυτῷ ζῶν μόνον καὶ πάντων ὑπεροχῶν περιττός ἐστι καὶ οὐδὲ ἄνθρωπος, οὐδὲ τοῦ γένους τοῦ ἡμετέρου» (Εἰς Ματθ. ὁμ. 77,6 P.G. 58,710).

24. Γρηγορίου Θεολόγου, P.G. 37,181.

κρίσις ἢ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με Πατρός»²⁵.

Στὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ αἱρεται ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντηση τοῦ ἀνθρώπου στὸν Θεό, ποῦ μὲ τὴν «*παρακοή*» του τὸν παραμέρισε ἀπὸ τὴ ζωὴ του καὶ ἀρνήθηκε τὴν ἀνυψωτικὴ πορεία του, ὄχι μόνον ὡς μὴ ἀπαραίτητο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐμπόδιο γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ Χριστὸς ἀποκαθιστᾷ μὲ τὴν «*κένωσή*» Του τὴ φυσιολογικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἀρνήθηκε τὸν Θεὸ γιὰ νὰ θεοποιήσει τὸ Ἐγὼ του. Ὁ Χριστὸς «*οὐχ ἀραπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών... γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου θανάτου δὲ σταυροῦ*»²⁶.

Ὁ Χριστὸς Θεὸς ὢν ἀληθινὸς ἄδειασε κατὰ κάποιον τρόπο (= ἀνθρωποπαθεῖς ἐκφράσεις) τὸν Ἐαυτὸ Του ἀπὸ τὴ Θεότητά Του γιὰ νὰ γίνεαι ἄνθρωπος. Πρόκειται γιὰ τὸ «*φρόνημα*» τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή γιὰ τὴν ἐν ἀγάπῃ λειτουργία τῆς θείας Ὑπάρξεώς Του. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ «*κένωσή*» Του εἶναι κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας «*ἀκένωτη*». Εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν μορφωτικὴ ἀλήθεια, ποῦ μεταφέρει ἡ Ἐκκλησία μας στὴ λειτουργικὴ ζωὴ καὶ πράξη της: «*Καὶ γέγονεν ὁ Ἰῶν, ὁ οὐκ ἦν δι' ἡμᾶς. Καὶ μὴ ἐκστὰς τῆς φύσεως μετέσχε τοῦ ἡμετέρου φυράματος*»²⁷.

Ὁ Χριστὸς ἐκφράζει καὶ προσφέρει τὴν ἀγάπῃ Του μὲ συγκεκριμένους τρόπους:

α) Ἀρνεῖται νὰ ὑπάρχει μόνο γιὰ τὸν Ἐαυτὸ Του.

β) Διατηρεῖ τὴν ὑπαρξή του «*ἀσυγχύτως*» καὶ «*ἀδιαιρέτως*» ἐνωμένη μὲ τὸν Θεὸ-Πατέρα καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο.

γ) Παραμερῖζει τὸ δικὸ Του θέλημα (= οὐτοπικὴ αὐτονομία) καὶ ἐκπληρώνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς μὲ τὴν ὑπακοή Του μέχρι θανάτου.

δ) Προσφέρει τὸν Ἐαυτὸ Του «*ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ σωτηρίας*». Σὲ μιὰ τέτοια προσφορὰ ὄντολογικῆς ἀγάπης, ὁ ἑαυτὸς ποτὲ δὲν ἐλαττοῦται, παρόλο ποῦ «*αὐξάνει*» τοὺς μετέχοντες. «*Τὸ παρὰ παντὸς μετεχόμενον καὶ ἐν μετουσίᾳ τῶν μετεχόντων οὐκ ἐλαττούμενον, τοῦτο ἐστὶν τὸ ὄντως ὄν*»²⁸.

25. Ἰω. ε' 19.30. Βλ. Χρ. Γιανναρά, *Τὸ ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως*, ἔκδ. ΔΟΜΟΣ, Α' ἔκδ., Ἀθήναι 1983, σελ. 165 ἐξ.

26. Φιλίπ. β' 6-8.

27. Ὑμνος τῶν Χριστουγέννων, ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου.

28. Γρηγορίου Νύσσης, *Sources Chrétiennes*, Paris 1941, τ. I, BIS, σελ. 38-39.

“Ὅλα ὁμως τὰ ἀνωτέρω γίνονται καταληπτὰ καὶ ἀποδεκτὰ μόνο στὸ χῶρο τῆς πίστεως. Γι’ αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία μεταφέρει τὴν ἐπαλήθευση αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας στὸ μυστήριό τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ὁ προσφερόμενος Ἄμνός τοῦ Θεοῦ εἶναι «ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος ὁ ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἀγιάζων»²⁹.

Στὴν κοινωνία τῆς ὄντολογικῆς καὶ ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης ἔχουμε τὴν «ἀδιαίρετη» ἔνωση τοῦ Ἀκτίστου Θεοῦ μὲ τὸν κτιστὸ ἄνθρωπο στὸ Πρόσωπο τοῦ Σαρκοθέντος Θεοῦ - Λόγου. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι θεμελιώδης γιὰ τὴ σωστὴ μόρφωση καὶ διαπαιδαγώγηση τοῦ ἀνθρώπου ὄλων τῶν ἡλικιῶν καὶ βαθμίδων, γιὰ τὴ ἀποκαλύπτει τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς, ποῦ εἶναι τὸ μυστήριό τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐντοπίζει χαρακτηριστικὰ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια: «Ἡμεῖς οἶδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς· ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν μένει ἐν τῷ θανάτῳ»³⁰.

Ὅποιος δὲν ἀγαπᾷ δὲν μπορεῖ νὰ διαμορφώσει στὴν ὑπαρξὴ του τὸ «ἀδιαίρετως» καὶ ἐπομένως μεταπίπτει στὸ ρεῦμα τῆς βιολογικῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Γι’ αὐτὸ καὶ ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πραγματοποιεῖται στὴν κοινωνία τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. «Ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν». «Ἐγὼ εἰμι ἢ ἀνάστασις καὶ ἢ ζωὴ. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ ζήσεται· καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα»³¹.

Μιὰ τέτοια ὁμως ζωοποιητικὴ ἀγάπη δημιουργεῖ τὶς προσωπικὲς ὑπάρξεις, γι’ αὐτὸ καὶ ταυτίζεται στους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ μὲ τὴν ἐλευθερία, ὅπως ἐπανειλημμένως ἔχει ὑπογραμμισθεῖ. Ἡ ἐλεύθερη ἀγάπη καὶ ἡ ἀγαπῶσα ἐλευθερία δὲν ἐπιδέχεται καὶ δὲν προκαλεῖ καμιὰ σύγχυση ἢ καὶ ἀφομοίωση ἀνάμεσα στὰ ἀγαπώμενα πρόσωπα. Χωρὶς ἀγάπη, δηλαδὴ ἔκσταση ἀπὸ τὴν αὐτάρκεια τοῦ ὄντος σὲ μιὰ κίνηση ἐνότητος μὲ τὸν «ἄλλον» καὶ τελικὰ μὲ τὸν «ὄντως ἄλλον» (τὸν Ἄκτιστον) δὲν ὑπάρχει ἀθανασία. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐλευθερία, δηλαδὴ διατήρηση τῆς ἑτερότητας τῆς ἰδιαίτερης ταυτότητος τοῦ ἀγαπῶντος καὶ τοῦ ἀγαπωμένου, πάλι ἡ ἀθανασία εἶναι ἀδύ-

29. Ἀπὸ τῆ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου.

30. Α' Ἰω. γ' 14-15. Βλ. Εὐ. Θεοδώρου, *Μαθήματα Κατηχητικῆς...*, ὁ.π., σελ. 306 ἐξ.

31. Ἰω. ι' 10· Ἰω. ια' 25-26.

νατη»³².

6. Παιδαγωγικές συνέπειες στην ανθρωπολογία τών Πατέρων τής Ἐκκλησίας.

1. Ἡ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου δείχνει τὴν ἄμεση σχέση καὶ συγγένεια, ποὺ ἔχει μὲ τὸν προαιώνιο Θεὸ - Λόγο, δηλαδή τὸν Ἰησοῦ Χριστό. Ἡ δομὴ τῆς ὑπάρξεως, ὡς χριστολογικοῦ χαρακτήρος, συνιστᾷ τὴν ὑπέρτατη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ χρειάζεται νὰ περάσει στὸ χῶρο τῆς Ἀγωγῆς γιὰ νὰ ἀνακαλύψουν οἱ παιδαγωγούμενοι ὅλων τῶν ἡλικιῶν τὶς θεϊκὲς καταβολὲς τῆς ὑπάρξεώς τους. Ἄμεση συνέπεια θὰ εἶναι ἡ θετικὴ καὶ δημιουργικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ διαθέτει ἕναν ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ ἐξοπλισμὸ «ἐν δυνάμει», παρόλη τὴν ἀπαράδεκτη εἰκόνα ἐνὸς εὐτελισμοῦ καὶ ἐξαθλιώσεώς του, ὅπως παρουσιάζεται σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς προσωπικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς του.

Οἱ παιδαγωγούμενοι ἐπιζητοῦν μὲ κάθε τρόπο (θετικὸ ἢ ἀρνητικὸ) τὴν ὑπέρβαση αὐτῆς τῆς μηδενιστικῆς καὶ ἀμοραλιστικῆς πορείας τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Ἡ ἐν Χριστῷ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου στὴν παιδαγωγικὴ πράξη καὶ ζωὴ θὰ ἀποκαλύψει στὸ παιδί τὴ θεουργικὴ δομὴ τῆς ὑπάρξεως. «*Μεῖζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ*» (Α' Ἰω. δ' 4). Ὁ «*μεῖζων*» εἶναι ἡ ἀρχέτυπη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ διαποτίζει μὲ τὴν παρουσία της τὴν ὑπαρξή, ἀρκεῖ νὰ γίνῃ ἐκουσίως ἀποδεκτὴ. «Ὁ ἐν τῷ κόσμῳ» εἶναι ἡ ἐμπλοκὴ καὶ ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὰ διάφορα πάθη του, ποὺ τοῦ στεροῦν τὴν ἐλευθερία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ξεπήδησαν ἀπὸ τὴν ἀλλοίωση τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ (= φιλαυτία, ἐγωισμὸς). Ὁ Χριστὸς προσφέρει μὲ τὸν Ἐαυτὸ Του στὸν ἀνθρώπο τὴ δυνατότητα νὰ ἀγαπήσῃ ἐκ νέου μὲ τὴν ὄντολογικὴ καὶ ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπη Του. Εἶναι ἡ μόνη ἐνυπόστατη δύναμη ὑπεροχῆς καὶ ἐλευθερίας ἀπὸ τὸ κάθε τι.

Σ' ἕνα τέτοιο ὑπαρξιακὸ χῶρο ἡ προσφερόμενη ἀγωγή θὰ ὠθήσει τὸ παιδί ἐκ τῶν ἔσω, δηλαδή ἐλευθέρω νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἀνοδικὴ πορεία του, ποὺ ἀπαιτεῖ μὲν μόχθο καὶ προσπάθειες, ἀλλὰ καταξιώνει καὶ διασώζει τὴν ὑπαρξή στὴν κοινωνία τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης.

2. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἕνα δῶρο ἀγάπης, ἐλευθερίας καὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ - Δημιουργοῦ. Ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη

32. Ἰω. Ζηζιούλα, Μητροπολίτου Περγάμου, «Χριστολογία καὶ Ὑπαρξή», ΣΥΝΑΞΗ, τ. 2, Ἀθήνα 1982, σελ. 18.

τοῦ Θεοῦ ἐκπηγάξει ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούλησὶ Του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τόσοσὸν ὁ ὑλικὸς κόσμος, ὅσον καὶ ὁ ἄνθρωπος μποροῦσαν καὶ νὰ μὴν ὑπάρχουν. Τὸ νὰ δέχεται ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξὴ του ὡς δωρεὰ τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ θεώρηση δίνει στὴν ὑπαρξὴ του μιὰ νέα ἐντελῶς ποιότητα ζωῆς. Ἡ στάση αὐτὴ βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι:

α) Ὁ ἑαυτὸς του, ὡς δωρεά, δὲν ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ ἡ ἐλεύθερη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ.

β) Ἡ ὑπαρξὴ του δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸν ἑαυτὸ του.

γ) Ἡ σωστὴ καὶ ἀληθινὴ οἰκειοποίηση τῆς δωρουμένης ὑπαρξεως πραγματοποιεῖται μὲ τὴ διαρκὴ ἀναφορὰ τῆς στὴν πηγὴ τῆς, δηλαδὴ στὸν Θεό.

δ) Ἡ ὑπαρξὴ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ ἰδίου Ἐγὼ καὶ ἔτσι ὑπερβαίνει τὴ βιολογικὴ ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ὀρμὴ τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ

ε) Ἡ εὐγνωμοσύνη πλημμυρίζει τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν κάθε στιγμὴ συνειδητοποιεῖ τὴν ὑπαρξὴ του³³.

Ἄν ἡ Ἀγωγή βοηθήσει τὸ παιδὶ καὶ ἀποδεχθεῖ αὐτὴ τὴ θεμελιώδη ὑπαρξιακὴ ἀλήθεια, τότε ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ βλέπει τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὡς εὐκαιρία γιὰ νὰ προσφέρει τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀγάπη του. Θὰ ἐξοπλίζεται δὲ διαρκῶς μὲ τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερβαίνει ἐλεύθερα τὰ συνήθη ἀδιέξοδα στὴ ζωὴ του, ποὺ ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι —κατὰ τὸν J. P. Satre— «*ἡ κόλασή του*», δηλαδὴ οἱ μόνιμοι ἀντίπαλοι καὶ ἐχθροί. Ἡ θεώρηση αὐτὴ, ποὺ δυστυχῶς διοχετεύεται συνειδητὰ ἢ ὑποσυνειδητὰ στὸ χῶρο τῆς Ἀγωγῆς καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν μικρότερη ἀκόμη ἡλικία, δείχνει πὼς εἴμαστε κλεισμένοι στὸν ἐγωισμό καὶ τὸν ἀτομισμὸ ποὺ τελικὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ ἀδιέξοδο καὶ τὴν παραφροσύνη.

3. Ἡ ἐνυπόστατη Ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου προσφέρει μιὰ γνώση, ποὺ ἀπευθύνεται σὲ πρόσωπα καὶ ποὺ τὸ θεμέλιό τῆς ἐκπηγάξει ἀπὸ τὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἡ πρόσκτηση αὐτῶν τῶν ὑπαρξιακῶν ἀληθειῶν γίνεται ἀπὸ τὴ στιγμὴ, ποὺ ὁ ἄνθρωπος (= παιδαγωγούμενος) ἀποδέχεται νὰ φιλοξενήσει στὴν ὑπαρξὴ του τὴν προσφερόμενη ζωὴ τοῦ Χριστοῦ. «*Ἴδου ἔστηκα ἐπὶ τὴν θύραν καὶ κρούω· εἰάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, καὶ εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν καὶ δεῖπνήσω μετ' αὐτοῦ καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ*» (Ἀποκ. γ' 20). Ὁ Χριστὸς συνήθως παριστᾷ τὸν Ἐαυτὸ Του, ὡς «*ζητιάνο*», γι' αὐτὸ καὶ βρῖσκεται πάντα ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο (= θύρα) τῆς ὑπαρξεως μας. Ἡ «*κρούση*» γίνεται σὲ ἐνεστωτικὸ χρόνο καὶ ἐπαναλαμβάνεται

33. Ἰω. Ζηζιούλα «Χριστολογία καὶ Ὑπαρξη...», ὁ.π., σελ. 14.

συνεχώς. Μάς δείχνει ότι έπιθυμεί να Τόν φιλοξενήσουμε «*εις τόν οικόν τής ταπεινής μας ψυχής*». Η φωνή Του άποτελεί μιάν προσφώνηση, που άπευθύνεται στο προσωπικό μας όνομα. Είναι «*ό ποιμνήν ό καλός και τά ίδια πρόβατα καλεί κατ' όνομα και έξάγει αυτά*» (Ίω. ι' 3. 11).

Τό δείπνο που πραγματοποιείται φανερώνει την άλληλοπεριχώρηση του Χριστού στις ύπάρξεις των ανθρώπων, όπως τελειουργείται στο λειτουργικό χώρο τής Έκκλησίας με τό μυστήριο τής Θείας Εύχαριστίας. Η Θεία Κοινωνία δείχνει πώς ύπάρχει σχέση και όμοιότητα μεταξύ του προσφερομένου Χριστού και των ανθρώπων. Η άποδοχή αυτής τής κλήσεως από τον άνθρωπο τον τοποθετεί σε ύπαρξιακό επίπεδο. Γι' αυτό και ό μετέχων σ' ένα τέτοιο δείπνο ζωοποιείται, μεταμορφώνεται και άφθαρτοποιείται. Οί Πατέρες τής Έκκλησίας ύπογραμμίζουν πώς ή εύχαριστιακή συνάντηση του Χριστού με τον άνθρωπο είναι τό ύψιστο παιδευτικό και μορφωτικό στοιχείο, που προσφέρει έστω για λίγο την έμπειρία τής πραγματώσεως του τελικού προορισμού του.

4. Τελικά οί Πατέρες τής Έκκλησίας διαβλέπουν τον λειτουργικό χώρο τής Έκκλησίας, ως τον κατ' έξοχήν φορέα για την προσφορά τής μορφώσεως και τής αναπτύξεως του ανθρώπου. Σ' αυτό τό χώρο παρελαύνουν μ' ένα μεθοδικό και συνοπτικό τρόπο ένώπιον του ανθρώπου όλες οί άρχετυπικές αλήθειες, που έκπηγάζουν από τό Πρόσωπο του Χριστού και προορίζονται να γίνουν κτήμα του ανθρώπου. Η εικόνα του Θεού στον άνθρωπο άνεξάρτητα από τη θετική ή την άρνητική της κατάσταση αναδύεται στο λειτουργικό χώρο και τοποθετείται σε κάποια ίσοτιμία με τις εικόνες του Χριστού, τής Παναγίας και πάντων των Αγίων.

Στό λειτουργικό χώρο άποκαλύπτεται ό έν Χριστώ ύψιστος άνθρωπισμός και εκφράζεται με τη δυνατότητα του ανθρώπου να εικονίζει μέσα από την ύπαρξή του την παρουσία του Χριστού στον κόσμο. Σε μιá τέτοια άλληλοπεριχώρηση κυκλοφορεί αδιάκοπα ή αγάπη του Χριστού χωρίς καμιάν προπόθεση και χωρίς κάποιον σκοπό, που να είναι άνωτερος τής αγάπης. Η αγάπη του Χριστού ανασύρει τις θεϊκές καταβολές τής ύπάρξεως και μεταμορφώνει τη θέληση και την καρδιά του ανθρώπου, ώστε «*να αγαπά μ' ένα τρόπο που θα ήταν τελείως πέρ' από τις δυνάμεις του, αν πρώτα δέν είχε αγαπηθεί άπ' αυτόν (Χριστό)*»³⁴.

Έτσι ό άνθρωπος μπορεί να μορφώσει σωστά και έλεύθερα την ύπαρξή του, όπως ακριβώς τό θέλει και τό έπιζητεί προαιωνίως ό Θεός για όλους τους ανθρώπους.

34. Καλλίστου Γουέαρ, *Ό Όρθόδοξος δρόμος*, έκδ. ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ, Άθήναι 1983. σελ. 97.